

УДК [[347.23:347.65/ 68]:340.5](477+4-6ЄС)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.60>

СПАДКОВІ ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ¹

Кучерявенко О.В.,
студент 2 курсу факультету прокуратури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-7702-2034
e-mail: o.v.kucheryavenko@nlu.edu.ua

Кучерявенко О.В. Спадкові права в Україні та ЄС: порівняльний аналіз.

У дослідженні здійснено систематизацію матеріально-правових норм, насамперед Книги VI Цивільного кодексу України, та процесуально-колізійних механізмів національного законодавства, зокрема Закону України «Про міжнародне приватне право», з урахуванням їх гармонізації з Регламентом (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину». Виявлено існуючі прогалини в законодавстві, колізії норм та проблемні аспекти правозастосування, зумовлені як внутрішніми переміщеннями осіб, так і міграційними процесами. Сформульовано узгоджений комплекс дій щодо розробки процедурних алгоритмів в процесі транскордонного спадкування. Звернено увагу на процес оформлення документів, тому що українські нотаріальні свідоцтва про спадщину формально не є Європейським сертифікатом спадкоємця і не підпадають під автоматичне визнання, передбачене Регламентом (ЄС) № 650/2012. Обґрунтовано зближення українського та європейського підходів до визначення «звичайного місця проживання». Розглянуто питання визнання автентичних актів та впровадження електронної ідентифікації в Україні у сфері спадкування, зокрема транскордонного. Підготовлено методичні рекомендації для розв'язання транскордонних ситуацій щодо нерухомості чи корпоративних прав у різних державах, відновлення документів, апостилювання, легалізації та доказування «центру життєвих інтересів». Зазначено, що національна інституція спадкування потребує, по перше, визначення єдиних напрямів гармонізації колізійних, юрисдикційних та процедурних норм щодо механізмів визнання спадкових документів та їх виконання, зокрема, Європейського свідоцтва про спадкування. По-друге, мають бути враховані складні проблеми правової кваліфікації, зокрема, щодо розмежування спадкового права та майнового режиму подружжя, оскільки окремі норми, які можуть бути кваліфіковані як спадкові в Європейському Союзі, можуть мати іншу природу у національному праві. По-третє, необхідно встановити чіткі межі застосування іноземного права через застереження про публічний порядок та імперативні норми, що є правовими механізмами захисту національної правової системи, які дозволяють суду відмовити у застосуванні іноземного права.

Ключові слова: спадкові відносини, регламент ЄС, транскордонне спадкування, застосовуване право.

Kucheryavenko O.V. Inheritance Law in Ukraine and the EU: a comparative analysis.

The study systematically organized substantive legal norms, primarily those found in Book VI of the Civil Code of Ukraine, and the procedural and conflict-of-laws mechanisms of national legislation, particularly the Law of Ukraine 'On Private International Law.' This was done while considering their harmonization with Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of

¹ Науковий керівник: Панченко В.В., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession.

Existing legislative gaps, conflicts of norms, and problematic aspects of law enforcement, caused by both internal displacement of persons and migration processes, have been identified. A coordinated set of actions has been formulated regarding the development of procedural algorithms in the process of cross-border succession. Attention is drawn to the process of document registration, given that Ukrainian notarial certificates of inheritance are formally not European Certificates of Succession and are not subject to the automatic recognition provided for by Regulation (EU) No 650/2012. The convergence of Ukrainian and European approaches to determining 'habitual residence' is substantiated. The issues of recognizing authentic instruments and implementing electronic identification in Ukraine in the field of succession, particularly cross-border succession, are examined. Methodological recommendations have been prepared for resolving cross-border situations concerning real estate or corporate rights in different states, document restoration, apostille, legalization, and proving the 'center of vital interests'.

It is noted that the national institution of succession requires, firstly, the definition of unified directions for harmonizing conflict-of-laws, jurisdictional, and procedural norms regarding the mechanisms for the recognition and enforcement of inheritance documents, including the European Certificate of Succession. Secondly, complex issues of legal qualification must be taken into account, particularly concerning the distinction between inheritance law and the matrimonial property regime, as certain norms that might be classified as succession-related in the European Union may have a different nature in national law. Thirdly, it is necessary to establish clear limits on the application of foreign law through the public policy clause and mandatory rules, which are legal mechanisms for protecting the national legal system, allowing the court to refuse the application of foreign law.

Key words: Succession matters, EU Regulation, cross-border succession, applicable law.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна проти України дуже сильно змінила сучасні реалії, суттєво вплинувши на приватно-правові відносини, зокрема у сфері спадкування. Масова міграція українців до країн Європейського Союзу, постійна зміна місця проживання як спадкодавців, так і спадкоємців, а також знаходження спадкового майна у різних юрисдикціях поставили перед юристами та наукою багато гострих питань. До 2022 року питання гармонізації спадкового законодавства України з правом Європейського Союзу розглядалося здебільшого в контексті євроінтеграційного курсу. Основна увага приділялася уніфікації правил щодо юрисдикції, застосовуваного права, а також визнання та виконання рішень у спадкових справах. Однак, з початком повномасштабної війни, виникли нові, невідкладні виклики сьогодення, що ускладнює спадкування майна за кордоном, зокрема втрата документів на майно, можливе знаходження учасників спадкових відносин в різних державах, що є перешкодою вчасного відкриття спадщини, та інше.

Отже, в умовах воєнного стану, питання транскордонних спадкувань, ускладнені викликами сьогодення, що потребує додаткових правових механізмів процедури спадкування. Саме це створює передумови аналізу правового регулювання спадкування в різних державах та їх порівняльної характеристики, задля чіткої правової визначеності сфери спадкування, з урахуванням потреб не тільки в контексті євроінтеграційного розвитку, а й умов сучасних реалій.

Мета дослідження: аналіз змін, які відобразились в правовому регулюванні інституту спадкування в Україні під впливом факторів повномасштабної збройної агресії та євроінтеграційних процесів, з подальшою розробкою цілісної концепції регулювання транскордонних спадкових правовідносин, зокрема задля запровадження правової визначеності, спрощення процедур і посилення захисту суб'єктивних прав учасників спадкових відносин.

Стан опрацювання проблематики. Питання спадкового права, його гармонізації з Європейським законодавством та регулювання транснаціональних спадкових відносин в умовах зовнішніх викликів є об'єктом постійної уваги для вчених. Дослідження подібної проблематики здійснювали такі вчені як Бабкін В.В., Михайлів М.О., Цибульська О., проаналізувавши актуальні проблеми в сфері спадкування, як в Україні так і Європі. Михайлів М.О. [4] розглянув питання спадкування в Європі, а саме визначення застосовного законодавства щодо оформлення спадщини. Бабкін В.В. [1] комплексно дослідив питання спадкування за заповітом і можливі проблеми, які виникають у разі смерті спадкодавця до відкриття спадщини в Україні. Також було розглянуто окремі нагальні питання про проблеми нотаріального оформлення спадкових прав тощо.

Виклад основного матеріалу. Інститут спадкування в Україні – це не просто комплекс норм, а справжній правовий фундамент, який кодифікований і закріплений у Книзі шостій Цивільного кодексу. Саме цей розділ ЦК є основою спадкового права, де чітко прописано, з чого складається спадщина, хто і за якими правилами її приймає, і закріплено можливе коло спадкоємців за принципом черговості. Всі ці матеріально-правові аспекти є невід’ємним основою, а процедурні моменти, як-от сам порядок видачі свідоцтва про право на спадщину, повний перелік та алгоритм нотаріальних дій, детально регулюються окремим законодавством про нотаріат та відповідними підзаконними нормативно-правовими актами, що створює чітку та послідовну структуру. При цьому, коли в справі з’являється «іноземний елемент», наприклад, коли спадкодавець проживає за кордоном чи майно знаходиться за межами України, регламентація відбувається відповідно до положень Закону України «Про міжнародне приватне право». Він містить колізійні норми, які допомагають визначити, право якої держави необхідно застосовувати до вирішення питань щодо форми заповіту, дієздатності заповідача та інших за наявності іноземного елемента, що формує транскордонність характеру відносин.

У Європейському Союзі ситуація дещо відмінна, і тут варто зупинитися детальніше. Європейський Союз виявив прагматизм в тому, що вони не стали уніфікувати матеріальне спадкове право усіх держав-членів, залишивши це питання у віданні національних правових систем, інакше це був би надто складний, майже нездійснений процес [4, с. 179]. Натомість, фокус був зроблений на уніфікації колізійних норм та правил міжнародної юрисдикції. Це стало можливим завдяки ключовому документу, а саме, Регламенту (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину».

Регламент (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину» встановив таке загальне правило застосовуваного права як звичайне місце проживання спадкодавця, що є гнучким критерієм, що дозволяє визначити фактичний «центр життєдіяльності» особи, а точніше спадкодавця. Крім того, Регламент (ЄС) № 650/2012 допускає *professio iuris*, тобто право спадкодавця самостійно обрати право держави свого громадянства для регулювання питань спадкування. Це дуже зручний інструментарій осіб, які перебувають за кордоном і мають певні проблеми щодо визначення права, яким мають намір регулюватись спадкові відносини [4, с. 295].

Регламент (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину» не лише визначає правила юрисдикції та визнання рішень, але й вводить інноваційний інструмент – Європейське свідоцтво про спадщину, що визначається як Європейський сертифікат спадкоємця та діє як універсальний пропуск для зручного підтвердження статусу спадкоємця у всіх транскордонних справах в межах Європейського Союзу, значно спрощуючи як бюрократичні питання, так і процедурно-правові етапи прийняття спадщини. При цьому Європейське свідоцтво про спадщину не замінює внутрішніх національних спадкових свідоцтв і не є обов’язковим для використання на території держав-членів Європейського Союзу.

Тож, за відсутності Європейського свідоцтва про спадщину, компетентний орган будь-якої держави-члена Європейського Союзу, керуючись Регламентом (ЄС) № 650/2012, в першу чергу, застосує право тієї держави, де померлий мав звичайне місце проживання, якщо спадкодавець не скористався *professio iuris* і у заповіті не обрав застосовуване право держави свого громадянства, про що передбачено у статті 22 положеннями її частин. У такому випадку право держави громадянства спадкодавця регулюватиме спадкові відносини, що передбачить відповідно всі процедурні моменти в самій цій державі щодо спадкування.

Для коректного вирішення транскордонних спадкових спорів першочергового значення набуває чітке розмежування категорій, які часто змішуються у національній правовій практиці, а саме, «звичайне місце проживання», «місце перебування» та «місцезнаходження особи чи майна». Саме ці поняття, визначені Регламентом (ЄС) № 650/2012, є ключовими для встановлення юрисдикції та застосовуваного права.

Традиційно українське законодавство оперує категорією місця проживання, яка здебільшого прив'язана до формальної реєстрації. Натомість, європейське право використовує більш динамічне поняття звичайного місця проживання. Це гнучкий, багатовимірний критерій, спрямований на визначення фактичного центру життєвих інтересів особи. Він охоплює місце, де особа проводить більшість часу і має стабільні соціальні, сімейні та економічні зв'язки. У практиці Європейського Союзу цей критерій розглядається як фактичний центр життєдіяльності, а не як місце формальної реєстрації.

Порівняно з цим, місце перебування має тимчасовий характер і не може бути визначальним для встановлення юрисдикції. Аналогічно, місцезнаходження майна відіграє лише допоміжну роль і враховується виключно у випадках, коли однозначне визначення звичайного місця проживання спадкодавця неможливе. Таким чином, саме категорія звичайного місця проживання фактично визначає, яке право буде застосовано у конкретній спадковій справі.

В умовах воєнних реалій та масового переміщення українців до ЄС, питання визначення звичайного місця проживання набуло особливої актуальності. Тривале перебування та зміна держави проживання призводять до зміщення центру життєвих інтересів багатьох осіб, що має прямий вплив на спадкові відносини.

У цьому контексті важливу роль відіграє Європейське свідоцтво про спадщину (*European Certificate of Succession, ECS*). Свідоцтво є універсальним документом, який визнається на всій території ЄС без необхідності легалізації чи апостилювання.

Цей документ, що видається уповноваженими органами (судами або нотаріусами), містить усі необхідні дані про спадкоємців та застосований правовий режим, значно спрощуючи доступ до закордонних активів. У той час як у країнах ЄС діє єдиний принцип прямої дії ECS, в українському праві відсутній аналогічний механізм. Українські спадкові свідоцтва не користуються автоматичним визнанням, що змушує громадян України проходити додаткові процедури підтвердження та легалізації.

Очевидною є необхідність переходу до категорії «звичайного місця проживання» з урахуванням критерію «центру життєвих інтересів», оскільки ці підходи краще відповідають сучасній мобільності населення. Такий підхід дозволяє уникнути правової невизначеності та робить механізм спадкування більш справедливим і прогнозованим.

Слід звернути увагу на процес оформлення документів, тому що українські нотаріальні свідоцтва про спадщину формально не є Європейським сертифікатом спадкоємця і не підпадають під автоматичне визнання, передбачене Регламентом (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину». Їх визнання у державах-членах Європейського Союзу відбувається за національними правилами, зазвичай, у поєднанні з іншими міжнародними нормативно-правовими актами, і це означатиме, що необхідно робити автентичний переклад, що відтворює зміст та мету оригінального тексту, враховуючи культурні елементи з акцентом правових та стилістичних аспектів, що є важливим для юридичних документів.

Повномасштабна війна, на жаль, суттєво змінила практику спадкування, що було неминучим процесом як наслідок [2, с. 151]. На процедурному рівні наша держава запровадила спеціальні «воєнні» правила нотаріату, метою яких була максимальна гнучкість, по-перше, була розширена територіальна компетенція нотаріусів, щоб особи могли звернутися до нотаріуса там, де вони наразі знаходяться. По-друге, змінено правила обчислення процесуальних строків, наприклад, було враховано зупинення строку на час воєнного стану, з подальшими коригуваннями, що дозволило захистити права тих, хто фізично не міг подати заяви вчасно. Це було дуже необхідно через масове переміщення осіб як в середині держави, так і за її межами, обмеження доступу до реєстрів і архівів, а також через постійні труднощі в роботі інфраструктури на території України. Все це було підґрунтям відповідних негативних наслідків на практиці, по-перше, щодо втрати правовстановлюючих документів на нерухомість чи інше майно. По-друге, різне місцезнаходження членів родини в середині держави, або навіть їх знаходження в інших державах, що робить неймовірно складним процес подання заяв, легалізації іноземних документів та підтвердження родинних зв'язків. По-четверте, необхідність додаткових правових процедур, коли спадкове майно розташоване одразу в кількох юрисдикціях, що створює множинність юрисдикцій і вирішення колізійних питань вже щодо транскордонного спадкування.

Провівши аналіз національних норм та Регламенту № 650/2012, можна зазначити, що національна інституція спадкування потребує, по перше, визначення єдиних напрямів гармонізації колізійних, юрисдикційних та процедурних норм щодо механізмів визнання спадкових документів та їх виконання, зокрема, Європейського свідоцтва про спадкування. По-друге, мають бути враховані складні проблеми правової кваліфікації, зокрема, щодо розмежування спадкового права та майнового режиму подружжя, оскільки окремі норми, які можуть бути кваліфіковані як спадкові в Європейському Союзі, можуть мати іншу природу у національному праві. По-третє, необхідно встановити чіткі межі застосування іноземного права через застереження про публічний порядок та імперативні норми, що є правовими механізмами захисту національної правової системи, які дозволяють суду відмовити у застосуванні іноземного права.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зазначити, що відбувається трансформація правового інституту транскордонного спадкування, враховуючи зміни, що є наслідком одночасно як повномасштабної війни, так і євроінтеграційних процесів. Класична модель, що закріплена в книзі VI Цивільного кодексу України, доповнилась «воєнними» організаційно-правовими механізмами, які допомагають при вирішенні, право якої держави буде застосовуватись, щоб захистити в першу чергу, спадкові права осіб. Однак є проблемні аспекти. В першу чергу, це відсутність правового визначення категорії «звичайного місця проживання» у контексті масової міжнародної міграції. В другу чергу, можна зазначити те, що визнання судових рішень іноземних судів занадто ускладнене.

Отже, потрібно перетворити національну інституцію спадкування на стабільну, чітку, структуровану, довгострокову систему, яку можна буде використовувати під час післявоєнної відбудови. Задля цього доцільно запропонувати створення цілісної концепції правового регулювання питань транскордонного спадкування, що базуватиметься на зближенні національного законодавства і Європейської моделі за прикладом Регламенту (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину» з урахуванням, по-перше, критерію «центру життєвих інтересів» спадкодавців; по-друге, спрощення процедури визнання іноземних спадкових документів та їх виконання, що вимагатиме запровадження або визнання ефективних інструментаріїв, таких як Європейське свідоцтво про спадкування, з метою забезпечення узгодженості рішень та спрощення юридичних процедур для всіх зацікавлених сторін. Це забезпечить формування прозорого, передбачуваного та ефективного режиму транскордонного спадкування в Україні, інтегрованого у європейський правовий простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабкін В.В. Особливості переходу прав на спадщину в Україні та країнах Європейського Союзу: master's thesis. 2018. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68541> (дата звернення: 18.11.2025).
2. Марченко О.В., Негіна В.Р. Проблематика вступу в спадщину під час воєнного стану особами, що виїхали за межі України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 3. С. 150–155. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.24> (дата звернення: 20.11.2025).
3. Kravchuk M.V. Modern Tendencies of Probate Law of Ukraine. *Law and Society*. 2022. No. 6. P. 92–96. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.14> (date of access: 18.11.2025).
4. Mykhailiv M.O. Peculiarities of the Legal Regime of Inheritance in Private International Law. *Law and Society*. 2020. No. 4. P. 292–301. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.42> (date of access: 20.11.2025).
5. Mykhailiv M. Уніфікація колізійних норм у сфері спадкових відносин. *Law Review of Kyiv University of Law*. 1970. № 2. С. 131–137. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2019.23> (дата звернення: 18.11.2025).
6. Tsybul'ska O. Standards of the European Union (DCFR) in the sphere of regulation of non-contractual obligations and problems of their harmonization in the inheritance law of Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Vol. 2, no. 74. P. 177–180. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.63> (date of access: 17.11.2025).